

Año LXXVII. urtea

264 · 2016

Príncipe de Viana

Joxemiel Bidador
(1970-2010)

SEPARATA

On Kixote Nafarroan

Joxemiel BIDADOR

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXVII · nº 264 · enero-abril 2016

LXXVII. urtea · 264. zk. · 2016ko urtarrila-apirila

JOXEMIEL BIDADOR (1970-2010)

Aurkezpena / Presentación

Idoia Sara 7

Euskararen eta euskal literaturaren historia Nafarroan

La historia del euskera y la literatura vasca en Navarra

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako 17

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia 85

Biktoriano Huiziri buruzko berri laburra (1860-1938) 97

On Kixote Nafarroan 107

Idazlearen aita 113

Aitatxorengandik jarrera literarioaz ikasten 123

Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistikoa 131

Alexander Tapia Perurena. 21 olerki aurkitu berriak 147

Kattalin Umezurtza antzerki lana 177

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I) 199

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II) 239

Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren *Gerla urte gezur urte* 279

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait 293

Prólogo a *Capítulos de la historia del euskera* 303

Prólogo a *Toponimia navarra* 309

Sumario / Aurkibidea

Kazetaritzaren historia Nafarroan / La historia del periodismo en Navarra	
<u>Pablo Fermin Irigarai <i>Larreko</i>: Nafarroako euskal kazetaritzaren aitagoia</u>	315
<u>Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi</u>	341
<u>El euskara en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la ley del vascuence en la información</u>	353
Erriberako euskalaritzaren historia / La historia de la vascolología de la Ribera	
<u>Ribera de Navarra y euskara, siglo XX. Historia de un encuentro insoslayable</u>	367
<u>Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde</u>	405
<u>Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría</u>	429
<u>Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti</u>	453
<u>Eusebio López: impresor y vascófilo lodosano</u>	459
<u>Joxemiel Bidador González: bibliografía</u>	473
LOS TRABAJOS Y LOS DÍAS DEL AÑO 2015 / 2015eko LANAK ETA EGUNAK	
<u>Tesis doctorales sobre temática navarra de ciencias humanas, sociales y jurídicas</u>	479
<u>Congresos, jornadas, seminarios y proyectos de investigación de historiadores e historiadoras de la Universidad Pública de Navarra</u>	
<u>Zuriñe Sainz Pascual</u>	489
<u>Congresos, jornadas y seminarios de la Universidad de Navarra sobre ciencias humanas y sociales</u>	
<u>Fina Trèmols i Garanger</u>	495
<u>Producción literaria de autores y autoras navarras</u>	
<u>Mikel Zuza Viniegra</u>	503
<u>Nafar literaturaren uzta</u>	
<u>Ángel Erro Jiménez</u>	507
<u>El pintor Miguel Echauri</u>	
<u>Emilio Quintanilla Martínez</u>	511
<u>Imaginación y talento frente a los recortes. Las artes escénicas en Navarra</u>	
<u>Alicia Ezker Calvo</u>	521
<u>Mucho que contar, mucho por andar</u>	
<u>Marta Artica Zurano</u>	539
<u>Etnografía, folclore y cultura tradicional</u>	
<u>David Mariezkurrena Iturmendi</u>	547
<u>Turismo y actividades culturales en Navarra</u>	
<u>Ainhoa Aguirre Lasa</u>	553
<u>Currículums</u>	561
<u>Analytic Summary</u>	565
<u>Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak</u>	571

On Kixote Nafarroan*

Joxemiel BIDADOR

1. Urtez urte liburuaren eguna Cervantes zein Shakespeare idazleen heriotz egunarakin bat etorri ohi da, apirilaren 23an hain zuzen, urrutiko 1616an agiturik. Aurten ere, Kixotearen lehenbiziko zatia argitara atera zenetik laugarren mendeurrena ospatzea egokitu zaigu. Urtea bukatzera badoa ere, goiz bide da egindako aunitzen inguruko hausnarketa eta balorazioa emateko, jakinik horrelakoetan egiten den funtsezko eta iraunkor gutxirekin hamaika tona agotz ere erretzen dela filuse, ur errea gehienetan ere, agotz salda. Halakoxe gertatu zen atzera 100 urte joanda, 1905eko ospakizunetan hots. Hauen egiteko ideia Mariano de Cavia kazetaria ezagunarena izan zen. Zezenketen iruzkintzaile trebea genuenak *El Imparcial* egunerokoan largatu zuen data esanguratsua ospatzeko proposamen argidotarra 1903ko bukaeran, goiztiar xamar, eta luzexka aurrerratu bazen ere, aurrerratu zenez, orduko espainiar *intelligentsia* guztiaren gustukoa ez zen izan, Ramiro Maeztu arabarra eta Migel Unamuno bizkaitarra kasurako, zeintzuek Caviak aurrerraturikoari aitzi gorki mintzatu baitziren, seguruenik ere protagonismo zer-bait galdua zutelako kazetariaren aitzinean.

Data hurbildu ahala, filosofari eta besteren marmarra aienatu zen poxi bat eta tokian tokiko ospakizunak zein baino zein hanturusuago iragarri ziren, zein baino zein handiusteago. Iruñean maiatzaren 7, 8 eta 9 egunetarako ezarri ziren, Nafarroako Diputazioak eta Iruñeko Udalak antolaturik, kukurruku altuko programa betean. Erraldoi eta kilikien konpartsa atera zen, zezen plazan Alfaroko Amalio Diaz Cante behialako Zapata behitegiaren zezenak kurrutu zituen Eusebio Bernet *Fabrilito* toreatzaileak, katedralean berean Cervantesen omenezko elizkizunak egin ziren Tirso Lareki deanak

* *On Kixote Mantxakoa. 400 urte*, Pamplona-Iruña, Iruñeko Udala, 2006, 205-211.

berak predikalari, eta ospakizun hauen ariora San Frantziskoko eskola berriak inauguratu egin ziren. Azkenean, eta zerbait literarioago egite aldera, hainbat antzezlan klasiko jokatu ziren Gaiarre antzokian. Oroz gain, Iruñeko Udalak, Institutu nagusi eta teknikoaren laguntzaz, sariketa literarioa antolatu zuen, maiatzaren 8an berean erabaki zena. Idazteko proposaturiko gaien artean bazen bat, X.ak zehazki, honela esaten zuena: «On Kixote eta Antso Tripontzia, Nafarroatik igaro ziren haien bidaien karietara?» (onar bekit itzulpena, aski izenondo ezaguna izanda kalabaza baterako izanagatik ere).

Eskatutako idazgaia lan bakarrak egin zuen bere aurkezturikoen artean, Fustiñanako Juan Paskual Esteban Txabarria kazetariak igorririkoa alegia. Bakarra izan arren zeukan kalitatearengatik saritu zioten, eta epaimahaikoen hitzetan, «erudiziozko lana da, ongi idatzia eta hobe pentsatua, irakurtzeko gustagarria da oso, eta orobat egilearen argitasun atsegingarria». Udalak ez zion bere momentuan argitara eman, saritu orduko alegia, eta hortaz irakurleek ez zuten lanaren berri izan *La Avalanche* aldizkari integristaren orrietan 1907ko bukaera aldera agertu zen arte. Estebanek ez zuen sariketara aurkeztutako jatorrizko testuaren kopia gorde izan, eta berregin behar izan zuen osorik han hemenka zituen apunteen gaineratik. Guztiarekin ere, aldeak txikiegiak ziratekeen garrantzizko ezer galdu ahal izateko. Gainera, *La Avalanche*-n atera aitzin, fustiñaneroak gai beretsuko kolaborazio zenbait agertarazi zituen *El Eco de Navarra* egunerokoan, 1904ko apirilaren 24an eta maiatzaren 3an, «Cervantes, Navarra, Tudela» izenburupean.

Bere lanean, zientifikoa baino literarioagoa, ikasle zeneko garaia zekarkigun Estebanek gogora. Ikasle txarra zela zioskun, alferra, baina hura ez zen oztopo Kixoteaz ederki gozatzeko. Fustiñanako kazetariak zeukan pena bakarra Lepantoko besamotzak Nafarroa aipatu ez izana zen, alabaina ziur bazegoen egon ere Kixotea nafar bideetan barrena ibilia zela: «Ene ustez, nafarrok aisa pentsa dezakegu Mantxako pertsonaiak Nafarroara etorri zitzaizkigula, eta arrazoi tole ditugu esan ahal izateko horixe zela beren asmoa. Zilegi bekit esatea zorioneko adurrak lagundu didala nahi genuen moduan honakoa argitzen lehena izateko». Estebanen aburuz, itxura negargarrikoak Ebroko ibai bazterretik egin zuen Zaragoza aldera, eta ibaitzarra Pedrola hiria baino lehenago topatu zuen, Aragoiko hirian Villahermosako dukeek zuten Buendia jauretxean igaro gogo baitzuen gaua. Fustiñanakoak ez zuen izan arazo handiegirik, antza, Cervantesek izen faltsuez ilunduko benetako toponimoak argitzeko. Bere ustez Baratariako uhartea Ebroko Alcala zen, doike. Hortaz, on Kixote Nafarroako lurretatik arribatu zen Ebrora, eskuineko ibai bazterrean Tuter eta Cortes artean dagoen hiriren baten aldera: Tuter, Fontellas, Ribaforada, Buñuel edo Cortesen. Egia da Pedrola baino lehenago badirela Aragoiko herri zenbait, Mallen, Gallur, Boquiñeni, Luceni eta Alcala zehatzak izatearren, baina lanaren eite literarioak berak aukera ematen zion kazetariari subjektiboki Nafarroako hiriak aukeratzeko.

Iruñeko Udalak antolatu zuen lehiaketa literario beraren barruan hiriko guarnizio militarrek sari bat hartu zuen bere gain, zehazki, Cervantesen dohai militarren inguruan aurkeztu beharturikoa. Saria etxerako izan zen, izan ere infanteriako komandantea zen Bernardino Gartzia Conde tafallarrak irabazi baitzuen, Frantzisko Siguenza Garrido ezi-

zenean, *Cervantes como militar* izenburuko lanarengatik. Esteban Txabarriaren lanarekin hasiera batean gertatu ez zen bezala, honen lana bai argitara eman zela urte hartan berean, Belandia liburugilearen etxetik. 100 orrialdeko liburuak bi zati ezberdin jasoz zituen, lehenbizikoak Lepantoko besamotzaren biografia militarra garatzen zuen, gerrako hazaina eta presoaldia, era bigarrenak ordea, Cervantesen lanetatik abiatutik, idazleak bizitza militarraz zeukan iritzia ematen du:

Es Cervantes soldado, raro ejemplo de virtudes, pues representa un dechado de valor, abnegación, civismo, desinterés, y de un espíritu militar llevado a la exaltación [...] en Cervantes se encuentra un poderoso instinto de libertad y altivez y una independencia propia del carácter español, y mucho más del que de hidalgo se precia, lo que nos demuestra que no fue servil, a pesar de que la fortuna ciega le había maltratado.

2. Esteban Txabarriak Kixotek Erriberan egin zuen ibilbidea erakutsi baino urte batzuk lehenago, Julian Apraiz Sanchez del Burgo cervantistazale arabarrak ezbaian jarri zuen idazle espainiarraren balizko euskal gauzekiko gorrotoa, aurretik hainbat eta hainbat ikerlarik formulatuaren aitzia. Cervantesen heriotzaren 262. urteurrena zela bide, 1878ko apirilaren 2an hain zuzen, Apraizek hitzaldi gogoangarria ogutzi zuen Gasteizko antzokian Cervantes euskaltzalea mintzagaipean, osterantzean sakondu zuen gaia 1881eko *Cervantes vascófilo* liburuan: *Cervantes vascófilo, o sea, vindicación de Cervantes respecto a su supuesto antivizcainismo*. Lau urte beranduago, alabaina, are liburu sakonago eman zuen argitara beti ere Cervantesen euskaltzaletasuna defendatzeko: *Cervantes vascófilo: refutación de los errores propalados por Pellicer, Clemencín, Fernández Guerra etc., acerca de la supuesta ojeriza de Cervantes contra la Euskal-Erria*. Argira atera zeneko laugarren urtea ahitu aitzin bost edizio izan zuen bigarren liburu honek, eta hartan ezin arazkiago agertu zuen Apraizek bere asmoa. Cervantesek euskaldunei hasta ez egiteaz gainera, begi onez ikusi zituen, eta halaxe frogatuko luke izaniko lagun artean hainbat eta hainbat euskaldun izanak:

Conste que si los vascongados, y sobre todo los que chapurrean el castellano, fueron a veces objeto del festivo humor del autor del Quijote, nunca pasó esto de una ligerísima chanza que no puede producir ampollas en las más delicadas epidermis.

Apraizen lanak bi zati ditu. Lehenbizikoa sarreratxo batek eta lau kapituluk osatzen dute, zenbait egilek emaniko azalpen oker eta interpretapen faltsu dauseztatzeko. Bigarren zatiak ere lau kapitulu dauzka, eta aurrekoaren azalpen zabaldua litzateke. Ahi-tzeko, datu zehatzago zein dokumentazioa eskaintzen digun gehigarria gaineratu zigun Apraizek ahalik eta dokumentatuen agertze aldera. Apraiz arabarra busti egin zen bere lan hartan, objektiboki baina, eta bere ustez onegiak ez ziren informazioak ere ez zituen isildu, Kixoteaz Foronda ilustratuak zeukan iritzia esaterako. Valentin Foronda Apraizen herikideak *Observaciones sobre algunos puntos de la obra de Don Quijote por T.E.* izenburuko lana eman zuen argitara Londresen 1807an, non zortzi bat urte lehenago sinaturiko hamaika gutunetan Cervantesen maila literarioa kolokan jartzen baitzuen, eta gaztelera ederrean, honela mintzo zen egile ospatuaz: *medianía de estilo áspero desmazalado*.

Kixote pertsonaiari berari ere «deshonra y borrón de España» zeritzon, eta liburuaz bere osotasunean «desnuda de erudición, amenidad y enseñanza» zioen inolako tapakirik gabe. Egia da Forondarena ez zela XVIII. mende bukaerako ilustratu espainiarren iritzia zabalduaren oihartzuna baizik, eta halaxe jaso zigun Madrilen 1750ean Olmedako bigarren markisak, gipuzkoar jatorriko Ignazio Loiola Oiangurennek ordurako ezaguna zen *Discurso crítico sobre el origen, calidad y estado presente de las comedias de España* izenburuko lanean, zer gerta ere, are euskaldunagoa zatekeen Tomas Erauso Zabaleta ezizenean.

Alabaina, euskaldunek esanikoak esanda, ezin da ahantzi Kixoteren ibilerak kontatu dituzten hizkuntza ugariren artean euskara ere badela. Ezagun dugun lehenbiziko aldaera Legutioko Jose Palacio Saenz Biteriko abokatuak egin zuen. Legegizonaz gain filosofía eta letretan doktorea zen cervanteszale honek, bere garaian zegoen Kixote bilduma aberatsenatarikoaren jabea izateaz gainera, *Crónica de los cervantistas* izenburuko aldizkarian kolaboratzaile sutsua genuen. Legutiokoak eginiko ekarpena beste cervanteszale famatuak goraiatu zuten, tartean Thebussen, Asensio edota Lopez Fabra. Palacio Biterik XIX. mende bukaeran amaitu zuen euskarara eginiko aldaera, baina hil ostean testuaren eskuizkribua Madrilen zegoen Jose Palacio Elizage ilobak bereganatu zuen. Zoritzarrez, 36ko gerrate hasieran honen etxeak pairatu zuen erasoan galdu zen euskal Kixote hura.

Iritsi zaizkigun aldaerak, ordea, 1928an Iruñeko Udalak antolaturiko sariketa literaria aurkeztu zirenak ditugu. Urte hartan, eta euskarazko sarien artean, udalak itzulpen saria iragarri zuen 300 pezetekin hornitua. Egin beharreko lana Kixotearen IX. kapitulua zen, eta aurkezturiko itzulpenak askotxo izan ziren, 17 osotara. Itzulpena igorri zutenen artean orduko punta-puntako idazleak bazeuden, kalitatearen bermagarririk onena izan zena. Honen froga da epaimahaian zegoen Intzako Damaso kaputxino euskaltzaleak sariak bost izan zitezela eskatu zuela. Lehenbiziko saria Nikolas Ormaetxea Orixe olerkari famatuak bereganatu zuen, bigarrena Oiergiko Buenabentura kaputxinoak, hirugarrena orduan Iruñean bizi zen Aingeru Irigarai mediku famatuak, laugarrena Xabier Agirre Lizardi olerkari handiak, eta bosgarrena Pasai-Antxoko Juan Garbizu Salaberriak. Aurkezturiko itzulpen guztien artean argitara eman zen bakarra Orixerena izan zen, Urkixoren *Revista Internacional de los Estudios Vascos* sonatuan 1929an agertu zena. Sarituriko gainontzeko lauak Alberto Barandiaranek eman zituen ezagutzera 1882-1928 bitartean Iruñeaniko sari literarioen inguruan behiala atera zuen liburuxka interesgarrian.

Azkenik, eta aipatzeke ezin utzirik, *Don Kixote Mantxako* aldaera aipatu beharra dago, 1977an Berrondok egina. Pedro Berrondo Lasarte Oiartzunen jaio zen 1919an. Apaiza, Ecuadorren ibili zen luzaroan misiolari. Euskaltzain urgazlea, Donostiako *Diario vasco*-aren euskal gehigarriaren arduraduna izan zen bulta batez, eta hainbat lan literario itzulikatu zituen. Cervantesen lanatik egin zuen itzulpena zalaparta handiz aurkeztu zen 1977ko otsailaren 28an Bizkaiko Aldundiaren Batzar aretoan, eta oraingo urteurren borobil hau berriz ere profitatu da berrargitalpena ateratzeko. Sikiera horretarako balio badute horrelako egunek, bejondeigula.

LABURPENA

On Kixote Nafarroan

Artikuluak aztertzen ditu Nafarroan antolatutako ekitaldiak Kixotearen hirugarren mendeurrenaren karietara, baita Miguel Cervantesen obrak egile nafarrengan izan zuen eragina, gehienbat euskaraz idatzi zutenengan XIX. mendearen bukaera eta XX. mendearen hasiera artean.

Gako-hitzak: Miguel Cervantes; On Kixote Mantxako; euskal literatura; Nafarroa; Esteban Txabarria.

RESUMEN

Don Quijote en Navarra

El artículo analiza los actos que se organizaron en torno al tercer centenario del Quijote en Navarra, así como la inspiración que la obra de Miguel de Cervantes tuvo en los autores navarros, singularmente en los autores que escribían en euskera, entre finales del siglo XIX y principios del XX.

Palabras clave: Miguel de Cervantes; Don Quijote de la Mancha; literatura vasca; Navarra; Esteban Chavarría.

ABSTRACT

Don Quixote in Navarre

The article analyses the events held to celebrate the third centenary of Don Quixote in Navarre and the inspiration with which Miguel de Cervantes' masterpiece provided Navarrese authors, particularly those who wrote in Basque, towards the end of the 19th and in the early 20th century.

Keywords: Miguel de Cervantes; Don Quixote; Basque literature; Navarre; Esteban Txabarria.

